

-makta /-mekte ÜZERİNE

Nurettin KOÇ

Şimdiki zaman bildiren ve birleşik bir ek olarak değerlendirilen *-makta (-mekte)* yapısı ve görevi açısından tartışılması gereken bir ektir.

Prof. Dr. Talât Tekin, 1959 yılında, A.N. Kononov'un ünlü dil bilgisi kitabını değerlendirirken şu bilgileri de aktarmıştı:

"Bu tasnifte müellifin Türkçede tespit ettiği yeni fiil zamanları bilhassa dikkati çekiyor. Bunlar bilginin sürekli şimdiki zaman diye adlandırıldığı *-maktayım* şekli ile , yakın gelecek zaman adını verdiği *-mak üzereyim* şeklindedir."¹

Prof. Dr. Talât Tekin, "Bu yeni şekillerle Türkçe fiilin şimdiki zamanı, gelecek zamanı birer çeşit daha kazanmış oluyor." diyerek, Kononov'un görüşlerine katıldığını da apaçık biçimde belirtmişti.²

Kononov'un giderek yaygınlık kazanan bu görüşlerinin bir kez daha değerlendirilmesi gerektiğine inanıyoruz.

Önce, "sürekli şimdiki zaman" kipi oluşturduğu belirtilen *"-maktayım"* yapısı üzerinde duralım.

Kononov'un *-makta*'ya ilişkin bu görüşüne, Prof. Dr. Talât Tekin'in dışında L. Antonowicz ile B. A. Dubiński³, Emin Özdemir⁴, Tahir Nejat Gencan⁵, Prof. Dr. Hamza Zülkifâr⁶, Prof. Dr. Efrasiyap Gemalmaz⁷ da katılmıştır. Gazi Üniversitesinde oluşturulan "Türk Dili Kitapları Hazırlama Komisyonu" nun Millî Eğitim Bakanlığı için hazırladığı lise ders kitaplarından ikincisinde de "*Şimdiki zaman görevinde kullanılan bir diğer ek de -makta, -mekte ekidir.*" denmektedir.⁸

Bizce Türkçede bir yapım ve bir çekim ekinin birleşmesiyle oluşmuş

¹ T. Tekin, A. N. Kononov, *TDAY- Belleten-1959*, s.346.

² a.g.y.

³ Lucyna Antonowicz-Bauer Aleksander Dubiński, *Slownik Turecko-Polski, polsko-Turecki (Türkçe- Lehçe, Lehçe-Türkçe Sözlük)*, Warszawa 1983, s.272.

⁴ E. Özdemir, Türkçede "Füllerin Çekimleniş Toplu Bir Bakış", *TDAY-1967*, s.180.

⁵ T. N. Gencan, *Dilbilgisi*, 4. baskı, TDK, Ankara 1979, s.352.

⁶ Prof. Dr. H. Zülkifâr, *Terim Sorunları ve Terim Yapma Yolları*, TDK, 1991, s.122.

⁷ Prof. Dr. E. Gemalmaz, *Türk Dili*, Ocak 1995, s.84.

⁸ Türk Dili ve Edebiyatı, *Türk Dili 2*, Ankara 1993, s.43.

-makta yapısında "şimdiki zaman" ya da "sürekli şimdiki zaman" kavramı veren bir ek yoktur. Kononov'un örneklerinde bir süreklilik kavramı söz konusuysa da bu kavramı veren "kalma durumu eki" dediğimiz *-da* (*-de*; *-ta*, *-te*) ile bunu izleyen ek fiilin "geniş zaman" ekidir.

Bilindiği gibi, yapım ve çekim eklerimizden birçoğu, temel işlevlerinin yanı sıra çok değişik işlevler de yüklenerek, Türkçenin anlatım gücüne önemli katkılarla bulunur. Kalma durumu belirten *-da* eki de bu tür eklerden biridir. *Yeni Dilbilgisi* adlı kitabımızın ilk baskısında, bu ekin temel işlevinden başka yedi işlevinin daha olduğunu örneklerle göstermiştik.⁹ Kitabın üçüncü baskısında, bu yedi işleve beş işlev daha eklenmiştir.¹⁰

Bu ekin belirlenen işlevlerinden biri, bazı fiilimsilerin sonunda *zaman* kavramı vermesidir. Örneğin bu ek, *-an* (*-en*) sıfat-fiil ekinden sonra kullanıldığında sıfat-fiili, zarf-fiile dönüştürür ve *-dığı zaman*, *dığı sırada* kavramı verir:

Oklar kalkana değende

Kalkan gümbür gümbürlenir.

Koroğlu

Trene binip gezende

Biz seni hatırlarız.

Cahit Külebi

Kalma durumu eki, geçmiş zaman sıfat-fiilini de zarf -fiile dönüştürür ve bu kez, söze, örtülü bir gelecek zaman kavramıyla birlikte *-diktan sonra*, *-dığı zaman* kavramı da katar:

Bu konuyu bize *geldiğinde* görüşürüz.

Oraya *ulaştığımızda* telefon etmeyi unutmayın.

Kalma durumu ekinin bir özelliği de *-mak* eki ve *olmak* yardımcı fiiliyle birlikte kullanılınca *süreklilik* belirtmesidir:

Onun mışıl mışıl *uyumakta olduğunu* gördüm.

Kuyumuzu *kazmakta olduğunu* sezdim.

Bütün bu örneklerde, *sürekli şimdiki zaman* ya da *şimdiki zaman* anlamı yoktur. O kadar ki, Kononov da *-makta olmak* ya da *-makta bulunmak* şeklindeki kullanışların "sürerlik" bildirdiğini açıklamakla yetinmiş-

⁹ N. Koç, *Yeni Dilbilgisi*, İnkılâp Yayın Evi, İstanbul 1990, s.55.

¹⁰ N. Koç, *Yeni Dilbilgisi*, 3. baskı, İnkılâp YayınEvi, İstanbul 1997, s.55.

tir.¹¹

Kalma durumu eki *isim cümlelerinde* aşağıdaki biçimlerde de kullanılır:

Tenimin ruhumdan koptuğu yerde
Bir gizli facia *kanamaktadır*.

Cevdet Kudret Solok

Uçmakta, konmadan, kıyısız bir denizde ruh.

Yahya Kemal Bayatlı

Kedim ayak ucuma büzülmüş *uyumakta*...

Necip Fazıl Kısakürek

Ölmedim lâkin, *yaşamaktayım*

Orhan Veli Kanık

"Ordunun elinden esliha ve cephanesi alınmış ve *alınmakta*."

Mustafa Kemal Atatürk (*Nutuk*)

"Sanki birisi parmaklarıyla başımın içini *karıştırmakta*, arada bir beynimin üzerinde bazı noktalara parmağı ile *basmaktadır*."

Samet Ağaoğlu (*Öğretmen Gafur*)

Kononov'un asıl üzerinde durduğu işte bu tür kullanımlardır. Şimdi *-maktayım* yapısını, şu örnekler üzerinde durarak birazcık irdeleyim:

İki yıldır İstanbul'dayım.

İki yıldır İstanbul'da oturmaktayım.

İki yıldır İstanbul'da oturuyorum.

Bu üç cümlelerin üçünde de "geniş zaman" kavramı vardır. Birinci cümlede "geniş zaman" kavramını veren tek başına ek fiilin geniş zaman ekidir. İkinci cümlede, aşağı yukarı aynı kavramı yine ek fiil veriyor. Ancak, aslında *turmak* (> durmak) fiilinin geniş zamanı olan *turur* kelimesinin değişmesiyle ortaya çıkan ve bugün ek fiilin geniş zamanının üçüncü şahıs eki gibi kullanılan *-dır* (-dir, -dur, dür; -tır, -tir, -tur, tür) eki bir yana bırakılırsa, ek fiil, bir mastarın sonuna gelerek isim cümlesi kuramayacağından araya kalma durumu eki girmiştir. Demek ki, kalma durumu ekinin bir işlevi de mastarların sonuna gelerek ek fiilin isim cümlesi kurmasını sağlamaktır. Üçüncü cümledeyse, şimdiki zaman kipi, geniş zaman kipi yerine kullanıldığından değişik bir "görünüş" (aspekt,

¹¹ T Tekin, A. N Kononov, *TDAY-1959*, s.345.

aspect) sergiliyor.¹² Öyle görünüyor ki, kalma durumu ekinin ek fiille birlikte bu tür kullanımı, geçmişte başlamış bir işin sürdüğünü belirtmenin yanında, biraz da şimdiki zamanın geniş zaman yerine örnekteki gibi kullanılmasını kısıtlamak içindir.

Konuyu yalnızca kelime düzeyinde ele aldığımızda da çok değişik bir durumla karşılaşmıyoruz. Örneğin, *oturmaktayım* fiilinin anlamıyla *oturuyorum* fiilinin anlamı aynı değildir. Birincisinde "yine bir süre önce (geçmişte) başlayan" bir durum, ikincisindeyse "yeni gerçekleşen ya da hemen gerçekleşmek üzere olan" durum söz konusudur. Dolayısıyla, geçmişe de uzanan *oturmaktayım* fiilinde şimdiki zaman ya da sürekli şimdiki zaman kavramı kesinlikle yoktur.

Kalma durumu ekinin aşağıdaki işlevleri, görüşümüzü daha açık, daha kesin biçimde desteklemektedir:

1. Kalma durumu eki, yüklem olan kelimenin sonunda -ma(-me) ekiyle birlikte yer aldığı da, yine ek fiil bağı olarak, *süreklilik* kavramı verir:

Styrimada gözlerimden yıllarca geceler
Ve yalnız *kalmada* bir yaza râm olan sahil,
Uçuşmada gökyüzünde bir sürü ebabil.

Orhan Veli Kanık

Bir ışık nehri *akmada*
Şehrin üstünde semadan

Ahmet Muhip Dıranas

Çekmede beni saadet dolu dünyalara.

Orhan Veli Kanık

Milyonlarca dalga *sürmede* milyonlarca dalgayı.

Yahya Kemal Beyatlı

Dört nala üstümüze *gelmede* bahar.

Osman Türkay

Eğer, *-makta* bir kip eki sayılırsa, *-mada* yapısında başka bir ekin daha varlığını kabullenmek zorunluluğu doğar. Çünkü, bunlar arasında anlam ve bir işlev bakımından hiçbir fark yoktur.

2. Kalma durumu eki, yüklem olan kelimenin sonunda, -ış (-iş, -uş, -üş) ekiyle de süreklilik kavramı verir. Örneğin, aşağıdaki üç cümlenin

¹² Eylemde (Fiilde) Görünüş için bkz. N. Koç, *Yeni Dilbilgisi*, 2. Baskı, İnkılâp Yayın Evi, İstanbul 1996, 248. S. Ve devamı.

anlamı aynıdır:

Enflasyon inmekte.

Enflasyon inmede.

Enflasyon inişte.

3. Kalma durumu eki, *-mak* ekinden sonra geldiğinde, hep *zaman*, *süreklilik* kavramı vermez; eğer içinde yer aldığı kelime, cümlenin yüklemi değilse, yani ek fiilin geniş zaman kipiyle birlikte kullanılmamışsa, bu kez *konusunda*, *için* kavramları verir:

Bu anlaşmazlığa son *vermekte* kararlıyım.

Konuşmamakta direniyor.

Oraya *gitmemekte* haklıymış.

"Kadınlar arasında ise, Ferhat'ın karısı Sadiye yalnız şahsî otorite-siyle kardeşlerine hâkim olabildi, ötekiler ise kendi aralarında kocalarına *uymakta* gecikmediler."

Samet Ağaoğlu (*Büyük Aile*)

"Ferhat müstesna diğer üç kardeş aralarındaki yaş farkının neticelerini ortadan *kaldırmakta* beis görmediler; zira yaşımın bütün küçüklüğüne rağmen dışardaki Kadri Beyin evdeki Kadri Beyden ne kadar başka bir insan olduğunu *sezmekte* asla güçlük çekmiyordum."

Yakup Kadri Karaosmanoğlu (*Anamın Kitabı*)

Bu kısa açıklamalardan da anlaşılıyor ki, *-makta* yapısında bir fiil çekim eki yoktur. Üzerinde durulması gereken kalma durumu ekidir. Bu ek, cümle içinde bir zarf-fiille ya da *-mak* eki ve *olmak* yardımcı fiiliyle kullanıldığında söze "-dığı zaman, -dığı sırada", cümle içinde *-mak* ekiyle kullanıldığında "konusunda", "için" anlamı vermekte; cümle sonunda *-mak* eki ve ek fiille birlikte yüklemi oluşturduğundaysa "süreklilik" belirtmektedir. Dolayısıyla yukardaki örneklerde söz konusu olan fiilde zaman, kip değildir; fiilde görünüşür.

4. Bu tür kullanılışlar, başka dillerde de vardır. Örneğin, Fransızcada *en train de* yapısı tam anlamıyla bizim *-makta* yapısını karşılamakta ve fiile "süreklilik (progressif)" görünüşü vermektedir. "Il est *en train de* lire dans son bureau" = "O, çalışma odasında *okumaktadır*."¹³

Değişik görüşlerin nedeni, eklerimizin işlevlerini belirleyen çalışmaların yetersizliğidir. Cümlenin anlam yapısı üzerinde durulunca anlam

¹³ J. Dubois-R. Lagane, la nouvelle grammaire du français, Larousse, Paris 1973, s.125.

zenginliğinin büyük ölçüde eklerin işlevlerine dayandığı daha iyi görülmektedir.¹⁴

Kononov'un "yakın gelecek zaman" belirttiğini söylediği "-mak üzereyim" için de şunları söyleyebiliriz:

Edatların diğer kelime türlerindeki kadar açık bir *gösteren-gösterilen* yani *ses imgesi-kavram* bağıntısı yoktur. Bu durum, geleneksel dil bilgisi anlayışına bağlı kalanların ileri sürdükleri gibi, edatların anlamsız olduklarını göstermez. Edatlar da, isim, zamir, sıfat ölçüsünde açık olmasa da, bir anlam taşır. Örneğin, *gibi* edatının benzerlik; *için*'in erek, neden; *üzere*'nin tezlik, yakınlık; *kadar*'ın ölçü belirttiğini hep biliriz. Daha önemlisi, edatların da her kelime gibi, cümle içinde yapısal anlamlar kazandığı bir gerçektir.

İnanıyoruz ki, Türkçeye katkıları için sonsuz saygı duyduğumuz Kononov, konuya bu açıdan baksaydı *üzere* edatının söze şu anlamları kattığını görecekti:

1. Geçmiş zaman ve gelecek zaman sıfat-fiiliyle kullanıldığında, iki şey arasında *benzerlik* kurar, *gibi* anlamı verir:

Biraz önce *belirtildiği üzere*...

Yukardaki açıklamalardan da *anlaşılacağı üzere*...

2. *-mak* ekiyle kurulmuş bir fiilimsiden sonra, cümle içinde şart belirtir:

Yarın *ödemek üzere* biraz borç istiyorum.

Bu öneriyi, başta o *olmak üzere* hepinizin kabul etmesini istiyorum.

"İnsanlık daha birçok inkılâplar geçirecektir!" manasına *olmak üzere* "Daha zaman-ı cahiliyetteyiz!" derdi.

Abdülhak Şinasi Hisar (*Çamlıcadaki Eniştemiz*)

3. *-mak* ekiyle birlikte kullanıldığında, *için* edatı gibi, *erek*, *neden* de belirtir:

Uyumak üzere odasına çekildi.

"Eve *dönmek üzere* ya sütçü Toma'da yahut da başka bir yerde buluşarak hep beraber arabaya binmişken..."

Abdülhak Şinasi Hisar (*Çamlıcadaki Eniştemiz*)

4. Bu edat, cümle sonunda, yüklemde içinde yer almışsa, *yakınlık*, *tezlik* kavramı verir:

¹⁴ N. Koç, Tümcenin Anlam Yapısı, *Yeni Dilbilgisi*, 3. baskı, 4. bölüm, İnkılâp Yayın Evi, İstanbul 1997.

Tren kalkmak üzere

Yalnız Servi'deki köşkü kiraya vererek şehre *inmek üzere*ydim.

Abdülhak Şinasi Hisar (*Çamlıcadaki Eniştemiz*)

"Sabır tespihim *kopmak üzere*dir."

Cahit Sıtkı Tarancı

"Okundan *stırılmak üzere* yay."

Orhan Veli Kanık

Kononov "-mak üzere" yapısının dört işlevinden yalnızca bu sonuncusu üzerinde durarak kesin bir yargıya varmaktadır. Bu tutum bizce yarıltıcıdır. Kaldı ki "-mak üzere"nin bu son işlevinde de gerçek bir gelecek zaman kavramı söz konusu değildir. Birazcık dikkat edersek, "Tren hareket etmek üzere" sözüyle "Tren hareket etti edecek." sözü arasında anlam bakımından hiçbir fark olmadığını anlarız. Bunların ikisi de "gelecek zaman" ya da "yakın gelecek zaman" belirtmez; tezlik belirtir; çok sınırlı, çok belirli bir zaman parçasını söz konusu eder. Dolayısıyla bu tür kullanımda da söz konusu fiilde görünüştür.

Türkçenin bu "-mak üzere" kullanımı, Fransızcadaki "sur le point de" kullanımını karşılamaktadır. *Sur le point de* fiile "tezlik (immédiat)" görünüşü katmaktadır: *La pièce est sur le point de commencer.* = Piyas başlamak üzeredir.¹⁵

"-maktayım", "...-mak üzereyim" üzerindeki tereddütlerin önemli bir nedeni de *görünüş* (Alm. Aspekt, Fr. aspect, İng. Aspect) konusunun iyi bilinmemesidir. Bu çok önemli konuya gerek *Yeni Dilbilgisi* gerek *Açıklamalı Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü* kitaplarımızda oldukça geniş yer ayırmıştık. *Yeni Dilbilgisi*'nin üçüncü baskısı hazırlanırken bu konu yeniden işlenmiştir. Ancak, şimdi görüyoruz ki, birtakım eksiklerimiz var. Bu konu bütün dilcilerimizce de ele alınmalı, tartışılmalıdır. Araştırmalar ve tartışmalar, artık dilin iç yapısına da yönelmelidir.

¹⁵ J. Dubois-R. Lagane, la nouvelle grammaire du français, Larousse, Paris 1973, s.125.